

ФІЛОЛОГІЧНІ ВКРАПЛЕННЯ В ПОЕЗІЇ Т. Г. ШЕВЧЕНКА

Швачко С. О.

Сумський державний університет

У статті йдеться про розпізнання статусу маркерів категорії НІЩО, засобів їх омовлення в ідіолекті Т. Г. Шевченка. Результати аналізу творів поета об'єктивують наявність експліцитних та імпліцитних НЕчинників у субкатегоріях НІЩО – негації, заперечення та відсутності. Семантизація тяжких дум автора таким чином об'єктивує валідність лінгвокогнітивного підходу до осмислення вічної філософської тріади Бути – не бути / Пізнати – не пізнати / Роль людини в пізнавальному процесі. *Ключові слова:* категорія НІЩО, маркери, негація, наукова картина світу, наївна картина світу, емпіричний матеріал, філологічні вкраплення, Т. Г. Шевченко.

В статті ідентифікуються параметризація категорії НИЧТО, средства ее представления в идиолекте Т. Г. Шевченко. Анализ эмпирического материала объективирует наличие номинаций категории НИЧТО, ее подгрупп отсутствия, запрещения и негации. Оязыковление тяжелых мыслей великого поэта относительно судьбы его соотечественников имеет большое значение не только для наивной картины мира, но также и для научной в русле осмысления философско-лингвистических основ категории НИЧТО. *Ключевые слова:* категория НИЧТО, маркеры, негация, научная картина мира, наивная картина мира, эмпирический материал, филологические вкрапления, Т. Г. Шевченко.

The article in question deals with the concept of negation, its categorization markers in the poems of Taras Shevchenko. Negation, absence, prohibition are treated herein as subcategories of NOTHING – debatable problem in philosophical triad of to be or not to be / cognize or not cognize / the status of people in cognition process. The hard facts of empiric matter and metasigns materialize the category of NOTHING problem in the scientific picture of the world. *Key words:* category of NOTHING, markers, scientific picture of the world, naive picture of the world, empiric material, philological insertions, Taras Shevchenko.

Т. Г. Шевченко зумів представити свій духовний світ через мистецтво, передусім – через поетичну творчість [1; 3]. Поезія Кобзаря багато осмислена невичерпною тематикою соціальних проблем. Вона є кладезем невичерпних, досі не повністю оцінених філологічних спостережень стосовно лінгвістичного буття мовних одиниць.

Відомо, що ціла низка шевченківських поетичних рядків стала афоризмами, крилатими виразами, фольклорними надбаннями. Пор.:

- Живу, учусь, нікому не кланяюсь.
- Караюсь, мучусь, але не каюсь.
- Борітеся – поберемо, нам Бог помагає.
- Наша дума, наша пісня не вмре, не загине.
- А премудрих немудрі одурять.
- Все йде, все минає – і краю немає
- І нема тому почину і краю немає.
- Не дуріте самі себе,
- Учітесь, читайте,
- І чужому навчайтесь,
- І свого не цурайтесь.

Слова і мови не зникають безслідно. Вони живуть в історіях, сагах, у зоряному сьайві міфологем, ідіолектах митців, поетичних рядках знаних поетів, у наївних та наукових здобутках. Емпірична база об'єктивації феноменів приносить дослідникам евристичну насолоду, воскресіння історичної пам'яті та гіпотез. **Об'єктом** дослідження є категорія негації, діахронічна пам'ять носіїв мови, забутих та незабутих укралень до глибинних структур категоризації феноменів. Дискусія про Буття / Небуття є вічною та найдавнішою. Валоративним є вивчення її співкатегорій негації, відсутності та заперечення. **Предметом** дослідження є розпізнання НЕмаркерів на матеріалі поетичних творів Т. Г. Шевченка та контрастивні модуси на матеріалі англومовного дискурсу. Осмислення екстеріоризаторів небуття має валоративне значення для розпізнання лінгвокогнітивного процесу становлення концепцій та категорій. Існуючі тематичні парадигми віддзеркалюють етапи пізнавального процесу на векторах Ніщо > Дещо > Мало > Багато > (ідеально Все). Негація як мовна категорія спрацьовує з найдавніших часів. Осмислення статусу

негації відбувається на міждисциплінарному просторі філософії, логіки та мовознавства. Дискусія має відкритий характер, що об'єктивується труднощами філософської тріади буття (Бути – не бути / Пізнати – не пізнати / Роль людини в пізнавальному процесі).

У статті об'єкт та предмет дослідження асоціюються з проблемою Ніщо в її діаді Пізнати – не пізнати :: Роль людини в пізнавальному процесі. **Мета** роботи об'єктивує **завдання**: ідентифікувати таксономію НЕмаркерів в українській мові та порівняти з відповідним корпусом в англійській мові.

Досить влучно у віршованій творчості Т. Г. Шевченка представлена категорія негації – екстеріоризатори семантизації відсутності, небуття, заперечення. Як поет, Т. Г. Шевченко кохається на слові, на його епідигматичному бутті. Як чуйна людина, патріот свого народу, українській поет уболіває проблемами своїх сучасників, зображаючи їх тяжкі думи (“*Думи мої, думи, горе мені з вами*” – неодноразово повторює поет). Т. Г. Шевченко не емпатує філологічні харизми, він їх маркує, зображаючи частотними референтами *неволя, недоля*. Його наміри звучать у нагадуваннях – “*Прийми мою мову, не мудрую та щирю*” (4, 20), “*незлим тихим словом*” (4, 354). Нездолені образи поета звучать у рядках “*умер неборака*” (4, 144), “*потім спитай, де сирота – не чув і не бачив*” (4, 145), “*нерозумний сину*” (4, 221), “*не знав сіромаха, що вирости крила*” (4, 80), “*чого ж сумний, невеселий іде – чуть не плаче*” (4, 107).

Або:

І неситий не виоре

На дні моря поле,

Не скує душі живої

І слова живого.

Не понесе слави бога, великого бога (4, 323).

Лихо, люде, всюди лихо,

Нігде пригорнуться (4, 82).

Та не з братом, не з сестрою –

З німими стінами (4, 82).

Не вернулася додому,

Не діждала пари (4, 60).

Виростають нехрещені...

Кохаються невінчані (4, 72).

Знаючись добре на рідній мові, її експресивності та емоційності, Т. Г. Шевченко представляє відсутність певних явищ відповідними маркерами. Пор. укр.: *нерозумний сину, умер неборака; нема його, не прибуде, – одна я осталась* (4, 127), *ніде не чуть людської мови* (4, 129), *того лиха не було ніколи* (4, 134), *і ніхто не знає того дива* (4, 163), *ой нема-нема ні вітру, ні хвилі* (4, 197), *ніхто й слова не промовить, ніхто й не покаже* (4, 223), *а москаля, її сина, немає, немає* (4, 230). Повтор НЕмаркерів свідчить про інтенсифікацію ознак референтів, образності та прагматичних настанов автора поетичних рядків.

Коли нема щастя, нема талану,

Нема кого й кинуть, ніхто не згадає,

Не скаже хоть на сміх: “Нехай спочиває –

Тільки його й долі, що рано заснув” (4, 145).

У віршах Т. Г. Шевченка широко представлене явище персоніфікації: поет милується природою, запрошує її до розмови про недолю сучасників:

Ой, тумане, тумане –

Мій латаний талане,

Чому мене не сховаєш

Отут серед лану?

Чому мене не задавиш,

У землю не вдавиш,

Чому мені злої долі

Чом віку не збавиш?

Ні, не дави, туманочку (4, 308).

Чом вас вітер не розвіє...

Чом вас лихо не приспало (4, 47).

Синоніми та антоніми є актуальними, фреквентивними в зображенні НІпонять, референтів та ознак останніх.

Кругом хвилі, як ті гори:

Ні землі, ні неба (4, 66);

Кругом неправда і неволя (4, 262);

...і злеє, і незлеє (4, 637),

Свої люди – як чужії, ні з ким говорити,

Нема кому розпитати.

Чого плачуть очі (4, 15).

Негація, як показує аналіз, тяжіє до різних фреймів (Хто? Що? Що робить? Який стан? Який хронотоп?). Різні частиномовні номінативні одиниці вживаються в категорії негачії, що об'єктивується мовними стандартами [2]:

– іменниками: англ. *nonsense, unhappiness, lacuna, gap, nothingness, denial*; укр. *недоля, неволя, неборака*;

– займенниками: англ. *no, none, nobody, nothing*; укр. *ніхто, ніщо, децю, нікому*;

– прикметниками: англ. *empty, blank, untrue, missing*; укр. *несутий, незлий, нехрещени, нерозумні, відсутній, негативний*;

– дієсловами: англ. *to negate, to omit, to forget, to fail, to lack, to undo*; укр. *немає, не мати, нема, зневажати, недовчити*;

– синтаксичними формантами: англ. *unless, until, neither ... nor*; укр. *якби, чи, ні, неначе*.

Ситуативні маркери негачії представлені дескриптивно / імпліцитно. Словосполучення матеріалізують відсутність референтів або ознак статичності / процесуальності, вони актуалізуються як синтаксичні (вільні) або фразеологічні полілексемні одиниці. У комунікативних одиницях Т. Г. Шевченко вживає негативні чинники для семантизації побажань, порад, настанов та рекомендацій:

Кохайтеся, чорноброві, та не з москалями (4, 21);

Бодай же вас, чорні брови, нікому не мати (4, 30);

Не покинеш?.. Серце моє,

Не втікай од мене ... (4, 37);

Не женися на багатій, бо вижене з хати,

Не женися на убогій, бо не будеш спати (4, 258).

У річищі тлумачень вічних панхронічних проблем, лакунарних явищ, віртуальних станів та дій поет звертається до імперативних та ригористичних висловлень:

Якби знала, що покине,

– *Була б не любила;*

Якби знала, що загине,

– *Була б не пускала (4, 55).*

Нехай не сміється надо мною, молодою (4, 358);

Була б тебе не любила і не цілювала (4, 272),

Чи я ж тобі не вродливий,

Чи не в тебе вдався,

Чи не люблю тебе щиро,

Чи з тебе сміявся? (4, 12).

Сема “не” у шевченківських рядках є поліфункціональною, вона вживається як означення, означуване, ситуативні уточнення: *не русалонька блукає, то дівчина ходить; ніхто не чув, ніхто не бачив (4, 232), нерідна мати (4, 377), голосно зневажала (4, 353), неприязний краю (4, 238), лепту-уму не мудрую (4, 262), невеликі три літа (4, 351), незлим тихим словом (4, 354).*

В англійській мові виокремлюється група канонізованих кліше з формантами негачії: *Whether or no “in either case”; no more “not any more”; no sooner than “as soon as”; no problem “OK”; no go “no use”; You do not mind – No, I do not; no great skill “little skill”; no end of joy “much joy”; no smoking “prohibition”; endless trouble “much ado”.*

Феномен синкретизму (реалізації двох і більше значень) спрацьовує в номінативних і комунікативних одиницях, семантизуючи прагматичні інтенції, побажання, поради, настанови, незгоди, заборони. Пор. англ.: *Do not run before a policeman; Do not count chicken until they are hatched.*

Серед граматичних засобів заперечення вагоме місце займають дієслова дійсного, умовного та імперативного способу. Пор. англ.: *If wishes were horses, the beggars would ride horses; You must have misunderstood; You just could not trust people; Do not you be making a joke of it, John, 'cos it's not funny; If you destroy it, you'll be setting scientific development back for years; They could just be friends neither of them believed; But do not be long; If they leave till next spring, it'll be twice as bad; But you do not have to help.*

На синтаксичному векторі негативні конструкції вживаються у статусі пропозиції. Наприклад, англ.: ... *there were unrevealed elements; My intention has never been to do a hatched job; No donation could be made ...; It was not of her religious convictions. She's not upset; She never let him forget; George Kelly detested spirits.*

НЕсема у віршах Т. Г. Шевченка позначається здебільшого зовнішньолексемно. Пор. укр.: *Нехай я заплачу, – нехай свою Україну я ще раз побачу* (4, 64), *Тече вода в синє море, та не витикає* (4, 9), *Ніхто і не побачить* (4, 11), *біле личко червоніє не довго, дівчата* (4, 56), *не вік діувати* (4, 57), *не слухала стара мати, робила, що знала* (4, 58). Серед авторських висловлень зустрічаються імпліцитні негативні маркери: “змія лютая”, “до смерті”, “до гибелі”, “достогибелі”, “догреця”.

Маркери негачії семантизуються повнозначними одиницями та синтаксичними формантами (сполучниками, прийменниками, частками). Гучно звучать вирази: *ненагодована і гола воля* (4, 324), *схаменіться, недолюди* (4, 329), *а тим часом сичі вночі недобре віщують на коморі* (4, 320), *пан неначе прокинувся* (4, 375), *не літають з того світа пустку наповнити* (4, 271), *ніхто її не рятує* (4, 41), *мірялась ... з німотою* (4, 79).

У сучасній англійській мові поняття негачії виражається за допомогою службових слів, кореневих морфем, частиномовно – експліцитно. Мають місце випадки імпліцитного маркування. Частотними патернами є приклади типу *father – fatherless, understand – misunderstand, order – disorder, appear – disappear, revolution – counterrevolution, rational – irrational, legal – illegal.*

На думку вчених, негативні займенники вказують на відсутність предметів чи їх ознак, вони співвідносні, з одного боку, з невизначеними референтами, з другого – з узагальнювальними маркерами НЕ-референтів (2, 45). Маркованим членом негачії є частка *not*, яка виконує роль обов'язкового елемента синтаксичних блоків присудка. Приватне заперечення належить до інших членів речення.

Так само, як і в поезіях Т. Г. Шевченка, віршована мова сучасних поетів, яка позначена неповторністю, співзвучністю, музичністю, влучністю, у своїй аксіологічній функції також не цурається категорії негачії за принципом *в інтересах мови і так, і не, де треба я скажу* (Д. Білоус). Патерни із семою “ні” мають у мовленні (прозовому чи віршованому) опозиційні конструювання з елементами негативного, небажаного та аморального. Антонімічні пари слів при цьому реалізуються вкупі, в одному контексті, у річищі їх протиставлень.

*Не живе ледачий – де кипить робота,
Не кується слово – там, де твань болота,
Не ростуть з граніту – пагінці багаті,
Не вживеться зрада – там, де правда в хаті,
Не снується тиша – в серці молодому,
Не спадають сльози – з весняного грому,
Не бажає мати зла своїй дитині,
Не всихає річка, де трава в долині* (А. Малишко).

*Триматись вільно й незалежно,
Перемовчати: хто кого.
І так беззахисно й безмежно
Чекати голосу твого* (Л. Костенко).

*Завмерти, слухати, не дихать,
Зненацька думку перервать.
Тієї паузи у безвихідь
Веселим жартом рятувать* (Л. Костенко).

Але правди в брехні не розміщуй,

*Не ганьби все підряд без пуття,
Бо на світі той наймудріший,
Хто найдужче любить людей і життя (В. Симоненко).*

Негація є комунікативною операцією, засобом оцінки актуалізованої інформації, корекцією думки комунікантів, належить до числа тих мовних категорій, які існують у кожній мові з найдавніших часів. Осмислення статусу негації здійснюється на міждисциплінарному просторі філософії, логіки та мовознавства. У модусах мови – мовлення – мовленнєвої поведінки проблема негації має білі плями, лакуни, які релевантні до перспективних пошуків.

Поетичне слово Т. Г. Шевченка допомагає нам зрозуміти життя його сучасників та їх мову – мудрую та щиру. Багато є таємниць у світі, а серед них – мова, яка вивищує людину над світом, робить її нездоланною. Мова – найбільший духовний скарб, у якому народ виявляє себе творцем, передає нащадкам свій досвід і мудрість, перемоги і славу, культуру і традиції, думи і сподівання. Ми дуже вдячні Т. Г. Шевченкові за те, що він зберіг красу українського слова та його таїни.

Література

1. Великий Кобзар – перший національний поет / Михайло Драгоманов. Листи до Івана Франка та ін. 1881–1886. – Львів, 1906. – С. 189.
2. Иванова И. П. Теоретическая грамматика современного английского языка / И. П. Иванова, В. В. Бурлакова, Г. Г. Почепцов. – М. : Высшая школа, 1981. – 285 с.
3. Росовецький С. Тарас Шевченко і фольклор : монографія / С. Росовецький. – Київ : ВПЦ “Київський університет”, 2011. – 415 с.
4. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: у 6-ти т. / АН УРСР. Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка; [редкол.: М. К. Гудзій (голова) та ін.]. – К. : Вид-во АН УРСР, 1963–1964. – Т. 1 : Поезії, 1837–1847 / Ред. Є. П. Кирилюк. – 1963. – 484 с.

Швачко, С.О. Філологічні вкраплення в поезії Т.Г. Шевченка [Текст] / С.О. Швачко // Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського національного лінгвістичного університету. Філологія, педагогіка, психологія. – 2015. – Вип. 30. – С. 247–252